

İslâm İlim Geleneğinde Kitapların Vasiyet Edilmesi: Tarihsel Örnekler ve Hadis Usûlü Açısından Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Eryılmaz | ORCID: 0000-0001-5343-6981 | hasaneryilmaz85@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Bilim Dalı, Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03ejnrc35>

Öz

Bu makale, İslâm ilim geleneğinde kitapların vasiyet yoluyla devrini konu almakta ve bu uygulamanın hadis usulü açısından konumlandırılması, tahammül yolları içindeki yeri ve rivayet zinciri üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. İslâm kültüründe kitaplar, bireysel mülkiyet unsuru sayılmasının yanı sıra ilmi otorite ve güvenilirliğin göstergesi olarak da kabul edilmiştir. Âlimler, sahip oldukları yazılı hadis malzemesini bazen semâ, icâzet ve münâvele gibi tahammül yollarıyla bazen de vasiyet yoluyla ehil kimselere aktarmışlardır. Her ne kadar vasiyet, tahammül yolları arasında öncelikli bir konumda bulunmasa da yazılı mirasın korunması, ilmin ehline ulaştırılması ve ilmi sürekliliğin sağlanması açısından tarihî değeri olan bir yöntemdir. Çalışmada, klasik hadis usulü kaynakları ve biyografi literatürü üzerinden içerik analizi uygulanarak farklı dönemlerde yaşamış hadis âlimlerinin kitap vasiyetine dair uygulama ve görüşleri incelenmiş ve bu yöntemle aktarılan malzemenin rivayet açısından taşıdığı hüküm tartışmaya açılmıştır. Bazı âlimler, vasiyeti icâzetin bir türü gibi değerlendirirken bazıları ise vicâde kapsamında kabul etmiş ve rivayet için yeterli görmemiştir. Bu görüş ayrılığı, vasiyetin hadis ilmindeki konumunu tartışmalı hâle getirmiştir. Sonraki asırlarda vasiyetin rivayet açısından meşruiyeti sınırlandırılmış ve bu uygulama daha çok yazılı mirasın muhafazasına yönelik bir anlam kazanmıştır. Çalışmanın önemi, hem hadis rivayetinde meşruiyet kriterleri bağlamında vasiyetin sınırlarını ortaya koymasında, hem de yazılı mirasın korunması ve süreç içerisindeki yerini somut örneklerle göstermesinde yatmaktadır. Sonuç olarak, vasiyet, güven duygusunun hâkim olduğu dönemlerde güvenilir bir hadis aktarım yöntemi olarak kullanılırken, sonraki asırlarda rivayet sürecindeki güven krizlerinin artmasıyla birlikte bu işlevini büyük ölçüde yitirmiş ve daha çok yazılı mirasın korunmasına hizmet eden sembolik bir aktarım biçimine dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Tahammül ve Edâ, Vasiyet, İcâzet, Yazılı Miras.

Atıf Bilgisi: Eryılmaz, Hasan. “İslâm İlim Geleneğinde Kitapların Vasiyet Edilmesi: Tarihsel Örnekler ve Hadis Usûlü Açısından Değerlendirme”. *Marifetname* 12/2 (Aralık 2025), 761-786.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1792815>

Geliş Tarihi	29.09.2025
Kabul Tarihi	02.12.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Yapay Zeka Kullanımı	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Hasan Eryılmaz)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Bequeathal of Books in the Islamic Scholarly Tradition: Historical Examples and Evaluation in Terms of Hadith Methodology

Assist. Prof. Hasan Eryılmaz | ORCID: 0000-0001-5343-6981 | hasaneryilmaz85@gmail.com

Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

Abstract

This article examines the bequeathal of books in the Islamic scholarly tradition, focusing on its place in hadith methodology, its status among the modes of transmission, and its influence on the isnād. In Islamic culture, books were viewed not only as personal possessions but also as indicators of scholarly authority and reliability. Scholars transmitted their written hadith materials to qualified individuals through formal methods such as samā', ijāzah, and munāwala, and at times through bequeathal. Although bequeathal was not a primary method of transmission, it served as an important means of preserving written heritage, entrusting knowledge to capable successors, and maintaining intellectual continuity. This study analyzes classical hadith methodological sources and biographical literature to investigate how scholars from different periods practiced and evaluated the bequeathal of books. It also discusses the legal and epistemic status of materials transmitted through this method. Some scholars regarded bequeathal as a form of ijāzah, while others categorized it under wijādah and did not consider it sufficient for transmission. These differing views made the position of bequeathal within hadith studies a matter of scholarly debate. In later periods, the acceptance of bequeathal as a valid mode of transmission gradually narrowed, and the practice came to function mainly as a means of safeguarding written scholarly heritage. The significance of this study lies in clarifying the boundaries of bequeathal within the legitimacy criteria of hadith transmission and demonstrating, through concrete examples, its role in preserving written works and ensuring continuity of knowledge. Ultimately, while bequeathal served as a reliable method during times of strong scholarly trust, it later lost this function and evolved into a symbolic practice centered on protecting the written legacy.

Keywords: Hadith, Hadith Methodology, Tahammul and Edā, Testament, Authorization, Written Legacy.

Citation: Eryılmaz, Hasan. "The Bequeathal of Books in the Islamic Scholarly Tradition: Historical Examples and Evaluation in Terms of Hadith Methodology". *Marifetname* 12/2 (December 2025), 761-786.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1792815>

Date of Submission	29.09.2025
Date of Acceptance	02.12.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Hasan Eryılmaz)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslâm ilim geleneği hem sözlü hem yazılı nakil yolları üzerine bina edilmiş bir bilgi mirasıdır. Bu gelenek içinde kitaplar, yalnızca bireysel mülkiyet unsurları değil, aynı zamanda ilmî yetkinin somut bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle âlimler, sahip oldukları kitapları birer fizikî malzeme olmaktan ziyade ilmî otoritenin nişanesi olarak değerlendirmiş; onları ya semâ, icâzet, münâvele gibi klasik tahammül yollarıyla devretmiş ya da kimi durumlarda vasiyet yoluyla bir sonraki nesle aktarmıştır.

Sözlükte “Bağlantı kurmak, bir şeyi başka bir şeyle irtibatlandırmak”¹ anlamına gelen vasiyet (الوصية), hadis ilminde bir muhaddisin vefat etmeden ya da uzun bir yolculuğa çıkmadan evvel sahip olduğu yazılı rivayet malzemesini yakınında veya başka bir yerdeki güvenilir bir kimseye ulaştırılmasını tembih etmesi anlamında kullanılmıştır.² Bu uygulama tahammül yolları arasında her ne kadar başat bir konumda yer almasa da yazılı materyalin ehil kimselere teslim edilmesi durumunda ilmî mirasın korunması bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil eder. Vasiyet, bu yönüyle miras bırakma işlemi ötesinde ilim ve güven ilişkisine dayanan bir emanet devri olarak da okunabilir. Ancak burada temel bir soru gündeme gelmektedir: Vasiyet, bir tahammül yolu olarak geçerli ve muteber bir nakil yöntemi midir? Başka bir ifadeyle kitapların vasiyet yoluyla devri, o eserlerden rivayet etme hakkını verir mi?

Bu problematik hem rivayet sistematığı açısından hem de yazılı mirasın güvenliği ve ehil kişilere aktarımı bakımından önem arz etmektedir. Zira bazı âlimler, vasiyetle kitap bırakmayı icâzetin veya münâvelenin bir türü gibi değerlendirirken bazıları ise vasiyetle elde edilen bir kitabın sahibinden semâ veya icâzet yoluyla alınmamışsa sadece vicâde statüsünde kabul edileceğini ve rivayet için yeterli olmayacağını belirtmişlerdir. Bu görüş ayrılığı vasiyetin hadislerin tahammül ve edası bakımından geçerliliği meselesini klasik dönemden itibaren bir tartışma konusu haline getirmiştir.

Bu çerçevede çalışmanın temel problemi, vasiyet yoluyla devredilen yazılı hadis materyalinin rivayet açısından ne ölçüde muteber kabul edilebileceği sorusudur. Araştırmanın çıkış hipotezi ise vasiyetin klasik tahammül yolları arasında bağımsız bir yöntem olmamakla birlikte hadislerin korunması ve

¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânül-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 15/393.

² Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2017), 177.

güvenilir kimselere aktarılması bakımından icâzet ve münâveleye yakın işlevsel bir ara form teşkil ettiğidir.

Bu çalışmanın amacı, vasiyetin hadis ilminde nasıl bir fonksiyon üstlendiğini, tahammül yolları içindeki yerini ve hadislerin aktarım üzerindeki etkilerini tarihî ve teorik çerçevede incelemektir. Çalışma kapsamında vasiyetle kitap devrinin farklı boyutları değerlendirilecek, bu uygulamanın ilmin korunmasına ve aktarılmasına katkısı kadar rivayet zincirinde oluşturduğu problemler ve ilmî mirasın dar bir çevreyle sınırlı kalması gibi olumsuz yönleri de ele alınacaktır.

Literatür taramasında vasiyet uygulamasının müstakil olarak ele alındığı kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bazı eserlerde ise vasiyete tahammül yolları arasında kısaca değinilmiş³ olmakla birlikte bu yöntemin hadis rivayetinde nasıl uygulandığı, hangi şartlar altında geçerli sayıldığı ve tarihsel süreçte ne tür işlevler üstlendiği konuları derinlemesine ve bağımsız bir inceleme konusu yapılmamıştır. Araştırma, klasik eserlerdeki uygulamaları tetkik eden bir yöntemle yürütülmüş, özellikle hadis usulü ve tabakât kaynakları başta olmak üzere hadis âlimlerinin görüşlerine dayalı veriler esas alınmıştır. Ebû Kılâbe (ö. 104/723), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi birçok âlimin uygulamaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, ayrıca vasiyetle kitap edinmenin rivayet ehliyeti bağlamında nasıl değerlendirildiği tartışılmıştır.

Bu çalışmayla vasiyetin klasik tahammül yolları arasındaki konumu, ilmî geleneğe sağladığı katkı ve sınırlılıkları netleştirerek alana özgün bir katkı sunmak hedeflenmektedir.

1. Tarihsel Arka Plan ve İlk Örnekler

İslâm ilim geleneğinde kitapların vasiyet yoluyla devrine dair uygulamaların kökeninin Hz. Peygamber dönemine kadar uzandığını bildiren bazı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde yazılı kaynakların sonraki nesillere aktarılmasına yönelik uygulamaların tarihsel olarak “vasiyet” kavramıyla ilişkilendirilebilecek ilk örnekler olabileceği ileri sürülebilir. Nitekim *Târîhu Dımaşk*'ta nakledilen rivayette Hz. Peygamber'in bir sefer

³ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1980), 454; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 159; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İfav, 2020), 81; Zişan Türkan, *Temel Hadis Terimleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 52; Abdullah Çelik, *Hadis Kitaplarını Koruma Çabaları: Zabtı'l-Kitâb (Hicrî II-V. Asır)*, ed. Muhammed Talha Kılıç (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 112; Muhittin Düzenli, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre: Hadislerin Yazım Serüveni* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024), 165; Mahmut Gurbet, *Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları* (Ankara: Mana Yayınları, 2019), 260.

sırasında Hâris b. Müslim et-Temîmî'ye kendisinden sonra Müslümanların yöneticilerine ulaştırılmak üzere bir yazı teslim ettiği ifade edilmektedir. Rivayete göre Hâris, bu yazıyı sırasıyla Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Osman'a (ö. 35/656) sunmuş, her biri yazıyı açıp içeriğini inceledikten sonra kendisine ihsanda bulunmuş, ardından belgeyi tekrar mühürleyerek ona iade etmiştir. Yazının daha sonra Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) döneminde yeniden açıldığı, Hâris'e yine bir şey verildiği ve bu vesileyle Resûlullah'a ait bir hadis rivayet ettiği aktarılmaktadır.⁴ Hz. Peygamber'in elden bir hadis metni verdiğini bildiren bu haber oldukça dikkat çekici olmakla birlikte rivayetin sıhhatine yahut zafiyetine ilişkin bir veriye rastlanmamıştır.

Benzer şekilde sahâbe dönemine ait bazı nakillerde de ilmî muhtevalı belgelerin vasiyet yoluyla devredildiği anlaşılmaktadır. Mesela, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) Hz. Ömer tarafından kendisine gönderilen bazı mektupları vefatından önce oğlu Ebû Bürde'ye (ö. 140/757 [?]) vasiyet ettiği rivayet edilmektedir. Ebû Bürde'nin oğlu Said b. Ebî Bürde'nin ise bu mektupları sonraki nesillere aktardığı ifade edilmiştir. Özellikle Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'ya yazdığı mektubun bu yolla muhafaza edildiği ve ilmî miras olarak devredildiği ileri sürülmektedir.⁵

Söz konusu rivayetler, İslâm ilim tarihinde yazılı metinlerin emanet veya vasiyet benzeri yollarla aktarımına dair erken dönem uygulamalara ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in Hâris b. Müslim'e teslim ettiği yazıya dair anlatım, vasiyet yoluyla bilgi naklinin tarihî bir örneği olarak değerlendirilmeye açıktır. Aynı şekilde sahâbe dönemine ait belgelerin ilmî emanet bilinciyle sonraki nesillere intikal ettirildiğine dair rivayetler de bu geleneğin tevarüs ettiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte gerek Hz. Peygamber dönemine gerekse sahâbe dönemine ait bu tür nakillerin sened ve metin açısından kaynak tenkidine tabi tutulması gerektiği de açıktır.

2. Vasiyet Uygulamasının Çeşitleri

Bazı âlimler sahip oldukları kitapları vefatlarından önce ne şekilde değerlendirileceğine dair özel vasiyetlerde bulunmuşlardır. Bu vasiyetler genel olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır: 1. Kitapların güvendikleri bir kişiye

⁴ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğurâme el-Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 11/478.

⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Halef el-Bağdâdî Vekî', *Âhbâru'l-kudât*, (Beyrut: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1366/1947), 1/71.

bırakılması 2. Çeşitli sebeplerle imha edilmesinin istenmesi. Aşağıda bu iki farklı uygulamaya dair örneklere kronolojik olarak yer verilecektir.

2.1. Kitapların Belirli Bir Kişiyne Bırakılması Şeklinde Vasiyet

Örnekleri

Hadislerin yazılı metinler aracılığıyla aktarımı, hicri birinci asırdan itibaren çeşitli yöntemlerle sürdürülmüş ve bu yöntemler arasında “vasiyet” önemli bir yer edinmiştir. Aşağıda kronolojik olarak sıralanan örnekler, vasiyet yönteminin nasıl işlediğini, ilmî ve pratik yönünü ortaya koymaktadır:

a. Ebû Kılâbe (ö. 104/723) – Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) Örneği: İlk dikkat çeken örnek, tâbiûn nesline mensup Ebû Kılabe ile öğrencisi Eyyûb es-Sahtiyânî arasında gerçekleşmiştir. Rivayete göre Ebû Kılabe, vefatından önce ilmî mirasının güvenilir bir talebe eliyle korunması ve sonraki nesillere aktarılması amacıyla sahip olduğu yazılı hadis malzemesini Eyyûb’a vasiyet etmiştir. Vasiyetinde kitapların eğer hayattaysa Eyyûb’a teslim edilmesini, aksi takdirde imha edilmesini istemiştir. Eyyûb, hocasının bu vasiyetini öğrenir öğrenmez gerekli girişimlerde bulunmuş ve kitapları Şam’dan getirterek teslim almıştır. Bu süreçte on beş dirhem harcayarak vasiyetin gereğini yerine getirme hususundaki kararlılığını da göstermiştir.⁶ İbnü’l-Mülakkın’ın (ö. 804/1401) *et-Tavdîh* adlı eserinde yer alan bilgiye göre Ebû Kılâbe, tâbiûn kuşağı içerisinde en fazla yazılı hadis malzemesine sahip olan âlimlerden biriydi. Vasiyet ettiği kitapların miktarı öyle fazlaydı ki bir merkep yükü kadar olduğu belirtilmiştir.⁷ Bu örnek, vasiyet yönteminin sadece ilmî eserlerin muhafazasıyla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda bu eserlerin güvenilir eller vasıtasıyla intikalini sağlamaya yönelik bir yöntem olarak kullanıldığını göstermektedir.

b. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) – Vasiyetle Gelen Kitaplardan Rivayet Ruhsatı: Muhammed b. Sîrîn gibi bazı erken dönem âlimlerinin bir râvinin vefatından önce kitaplarını bir kişiyne vasiyet etmesi durumunda bu kişinin kitaplar az olsun çok olsun ister asıllarını ister muhtevasını tam olarak içeren nüshaları almış olsun söz konusu eserlerden rivayette bulunulmasını caiz gördüğü aktarılmıştır.⁸ Bu görüşe göre râvi hayattayken bu kitapların onun rivayetleri olduğunu belirtmeden vefat etmiş olsa bile vasiyetle kitapları devralan

⁶ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-İlel ve marifetü’r-ricâl* (Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, 1422/2001), 2/386.

⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü’l-Mülakkın, *et-Tavdîh li şerhi’l-Câmii’s-sahîh* (Dımaşk: y.y., 1429/2008), 18/201.

⁸ Ebü’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân Şemsuddîn es-Sehâvî, *Fethu’l-muğis bi-şerh Elfiyyeti’l-hadis li’l-İrâkî*, (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1424/2003), 3/19.

kimse, bu eserler üzerinden hadis naklinde bulunabilir. Muhammed b. Sîrîn'e izafe edilen bu rivayetin doğru olduğu kabul edilirse semâ gibi muteber yollarla alınmamış rivayetlerin güvenilir kimseler tarafından aktarıldığı takdirde vasiyet yönteminin kullanılabileceği söylenebilir. Bu durum, vasiyetin erken dönemde hadis tahammülü için geçerli bir yöntem olarak benimsendiğine işaret etmektedir.

c. Hayve b. Şurayh (ö. 158/775) Örneği: Benzer bir durum, Hayve b. Şurayh hakkında da zikredilmektedir. Rivayete göre Hayve, elindeki kitapları bir vâsiye emanet etmiştir. Ancak daha sonra bazı kişiler bu kitaplarda yer alan hadisleri Hayve'den semâ yoluyla duymamış olmalarına rağmen sanki ondan almış gibi rivayet etmişlerdir. Üstelik bu kişilerin söz konusu metinleri Hayve'ye okuyarak tashih ettirdikleri de aktarılmaktadır.⁹ Bu durum, ilgili şahısların vasiyet yoluyla elde ettikleri metinleri kendi rivayet yetkileri varmış gibi kullanmaya çalıştıklarını ve böylece rivayet zincirinde bir inkıta oluştuğunu göstermektedir.

Kaynaklarda yer alan bu örnek, bazı râvilerin vasiyet yoluyla kitap edinmeyi hadis nakli açısından yeterli gördüğünü, hatta bunu bir nevi meşru rivayet yöntemi olarak benimsediğini ortaya koymaktadır. Ancak aynı zamanda vasiyet yoluyla elde edilen kitapların semâ veya icâzet gibi sahih rivayet yolları olmaksızın kullanılmasının beraberinde ciddi suistimallere açık bir alan oluşturduğunu da göstermektedir. Bu örnek, vasiyet yöntemine karşı mesafeli duran, hatta bu yolla alınan hadislerin rivayet edilmesini caiz görmeyen bazı muhaddislerin kaygılarını da gerekçelendirmektedir.

d. Süleyman b. Bilal'in (ö. 172/788) İbn Ebî Hazm'a (ö. 180/796) Vasiyeti: Bu döneme ait başka bir örnek, Medineli güvenilir râvilerden¹⁰ Süleyman b. Bilal'in kitaplarını İbn Ebî Hazm'a vasiyet etmesidir. Vefatının ardından kitaplar, vasiyeti doğrultusunda İbn Ebî Hazm'a ulaştırılmıştır.¹¹ Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Hazm'ın çok hadis rivayet eden biri olmadığını, buna rağmen bu kitaplardan birçok hadis naklettiğini belirtmiştir.¹² İbn Ebû Hayseme'nin (ö. 279/892-93) verdiği ayrıntıya göre kitaplar, İbn Ebî Hazm'ın yanında iken fareler tarafından tahrip edilmiş; o da okunabilen kısımları rivayet etmiş, tahrip olan kısımları ise terk etmiştir.¹³

⁹ Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh* (Bağdat: Matbaâtü'l-İrşâd, 1401/1981), 2/436.

¹⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib* (Hindistan:Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1326/1908), 4/175.

¹¹ Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyid, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-Ricâl* (b.y.: Dâru'l-Felâh, 14030/2009), 17/215.

¹² Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyid, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-Ricâl*, 18/86.

¹³ Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebir* (Kahire: el-Fârûku'l-Hadise, 1427/2006),

Fesevî (ö. 277/890), İbn Ebî Hazm'ın daha çok babasından kalan kitaplar sebebiyle tanındığını ve hadis ilminde bu vasiyet yoluyla öne çıktığını belirtmiştir. Onun, İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) sonra Medine'nin en fakihlerinden biri olduğunu vurgulamakla birlikte vasiyetle ulaşan hadisleri semâ olmaksızın nakletmesini de eleştirmiştir.¹⁴ Buna rağmen Vekî' (ö. 197/812), Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ve Ebû Hâtım (ö. 277/890) gibi otoritelerin onu sika kabul ettiklerine de işaret etmek gerekir.¹⁵ Bu örnek, hadislerin semâ olmaksızın vasiyet yoluyla rivayet edilmesinin eleştiriyeye açık bir yönü olduğunu gösterse de vasiyet yöntemiyle hadis tahammül etmesiyle tanınan İbn Ebî Hazm'ın önde gelen hadis otoriteleri tarafından sika kabul edilmesi, vasiyetin dönemin meşru bir tahammül yöntemi olarak benimsendiğine işaret etmektedir.

e. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Yaklaşımı: Hicri üçüncü yüzyılın önde gelen hadis ve fıkıh âlimlerinden Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı döneme ait bir diğer örnek şöyledir: Oğlu Sâlih'in (ö. 266/880) rivayetine göre Ahmed'e içerisinde hadis rivayetine ehil olmayan râvilerin bulunduğu bir kitabın başka birine vasiyet edilmesiyle ilgili bir durum sorulmuştur. Bahse konu kitap, nakledilen rivayetlerin senedlerinde yer alan râviler arasında zayıf ve cerh edilmiş isimler bulunmasına rağmen herhangi bir tasnif ya da ayıklama yapılmadan olduğu gibi bırakılmış ve kitap sahibi bu şekilde vefat etmiştir. Ahmed b. Hanbel, bu tür bir vasiyetin geçerli olabileceğini ancak kitabın içeriğinde yer alan bilgiler ile râvilerin mutlaka incelenmesi ve güvenilir olmayanların ayıklanması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶

Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen diğer bir rivayette Ebû Hafs'ın oğlu (ö. ?) kitaplarının vefatından sonra gömülmesini vasiyet etmiş, Ahmed b. Hanbel ise bu tür bir uygulamayı "İlmin gömülmesi hoşuma gitmez." şeklinde eleştirerek durumu değerlendirmiştir.¹⁷ Bu ifadeyle Ahmed, ilmin zayi edilmesini değil, aksine ehil kimselere ulaştırılarak sonraki nesillere aktarılmasını savunduğunu ortaya koymuştur. Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen her iki rivayet birlikte değerlendirildiğinde, onun vasiyet yoluyla hadis kitaplarının bir başkasına intikaline ilkesel olarak karşı çıkmadığı ancak bu yolla aktarılan malzemenin içeriğine dair tashih işleminin gerekli olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.

2/361.

¹⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, 1/429.

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 6/316.

¹⁶ Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed - Ulûmu'l-Hadîs* (b.y.: y.y., 1403/2009), 15/474.

¹⁷ Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed - Ulûmu'l-Hadîs*, 15/484.

f. İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) Ebû Amr el-Mustenîr b. Atîk'e (ö. ?) Vasiyeti: Bir habere göre İmam Buhârî (ö. 256/870), bazı kitaplarını Mâverâünnehir'in zühd ve takvâ ehli kimselerinden biri saydığı Ebû Amr el-Mustenîr b. Atîk el-Bekrî el-Buhârî'ye vasiyet etmiştir. Buhârî'nin bu şahsı “Abdal”dan¹⁸ biri saydığı ifade edilmiştir.¹⁹ Birincil hadis kaynaklarında yer almayan bu bilginin doğru olduğu var sayılırsa Buhârî gibi hadis ilminin en güvenilir isimlerinden birinin kitaplarını belirli bir şahsa vasiyet etmesi bu yöntemin onun döneminde de meşru bir zemin olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

g. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Ebû'l-Fazl Ahmed b. Hayrûn'a (ö. 488/1095) Vasiyeti: Bir rivayete göre Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), bazı kitaplarını “imam, âlim, müsnid, hüccet” sıfatlarıyla anılan Ebû'l-Fazl Ahmed b. el-Hasan b. Hayrûn el-Bağdâdî'ye vasiyet etmiştir. Bu kişinin, kitapları sadece muhafaza için değil öğrencilerin yararlanması amacıyla ödünç vererek ilmin yayılmasına katkı sağladığı da ifade edilmektedir.²⁰

Hatîb el-Bağdâdî'nin aktardığı bir başka örnekte Ebû'l-Abbâs b. Atâ'nın (ö. 309/922) vefatının ardından kitaplarını Ebû Ömer el-Enbâtî'ye (ö. ?) vasiyet ettiği nakledilmektedir. Bu vasiyet neticesinde İbn Atâ'ya ait eserler Enbâtî'nin himayesine geçmiş ve onun aracılığıyla bu kitaplar elden ele dolaşarak halk arasında okunmaya, rivayet edilmeye ve aktarılmaya devam etmiştir.²¹

Bu rivayetler, vasiyet yoluyla intikal eden kitapların sadece kişisel değil başkalarına da katkı sağlayacak biçimde kullanılabildiğine işaret etmektedir. Bu anlatıların doğru kabul edilmesi halinde kitapların bu şekilde dolaşıma açılmış olması, vasiyet yönteminin ilmin yayılmasına hizmet eden bir araç olarak da değerlendirildiği anlamına gelmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin kitaplarında böyle bir uygulamaya yer vermiş olması vasiyet yöntemini makul bulduğunu düşündürse de -daha sonra ele alınacak olan- *el-Kifâye*'de bu yöneme yönelik ciddi tenkitlerde bulunması, onun vasiyeti isnâd açısından yetersiz gördüğünü, buna karşın ilmin muhafazası ve dolaşımı açısından pratikte sınırlı da olsa faydalı olabileceğini kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir.

¹⁸ Kendisini Allah yoluna adayan ve evliya zümresi içinde yer alan sûfî veya erenler hakkında kullanılan tabir. Bkz. Süleyman Uludağ, “Abdal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

¹⁹ Ebû Bekir Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah İbn Nâsirüddîn, *Tavzîhu'l-müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 8/283.

²⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Mü'tenif fî tekmileti'l-muhtelif ve'l-mü'telif* (Kahire: Dâru'z-Zehâir, 2023), 1/30.

²¹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 13/545.

Yukarıda zikredilen örnekler, kitapların vasiyet yoluyla devrin İslâm ilim tarihinde zaman zaman uygulandığını ve bu yolla ilim naklinin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Her ne kadar bu yöntemin rivayet şartlarını karşılayıp karşılamadığı tartışmalı olsa da kimi âlimlerin vasiyetle intikal eden malzemeyi kabul ettiği, hatta bu yolla gelen metinlerden rivayette bulunduğu görülmektedir.

2.2. Kitapların İmhasını Konu Alan Vasiyet Örnekleri

Hadislerin korunması için sadece yazıya geçirme ve isnâd kullanımı değil, gerektiğinde metinlerin imhası da bir tedbir olarak kullanılmıştır. Özellikle yanlış anlaşılma veya tahrif riski taşıyan metinlerin ortadan kaldırılması, hadislin güvenli aktarımını sağlama çabasının bir parçası olmuştur.²² Bu anlayışın bir yansıması olarak bazı âlimlerin vefatlarından önce kendi eserlerinin imhasını vasiyet ettikleri bilinmektedir. Bu vasiyetler, genellikle ilmî sorumluluk, uhrevî kaygılar ve asılların ehil olmayan kimselerin eline geçme endişesi gibi gerekçelere dayanmaktadır.

a. Şu‘be b. Haccâc’ın (ö. 160/776) Vasiyeti: Şu‘be b. Haccâc’ın vefatından önce yaptığı vasiyet, erken dönem muhaddislerinin yazılı bilgiye karşı geliştirdikleri ihtiyatlı yaklaşımın öne çıkan örneklerinden biridir. Oğlu Sa‘d’ın (ö. ?) aktardığına göre Şu‘be kitaplarının ölümünden sonra yıkanmasını vasiyet etmiş, Sa‘d da bu vasiyeti yerine getirmiştir. Ancak bu tutum sadece şahsî kitaplarla sınırlı kalmamış, babasının yanında biriken başkalarına ait kitaplar da Sa‘d tarafından Bârcâh olarak anılan bir mevkiye götürülüp gömülmüştür.²³

Şu‘be’nin bu davranışı hicri ikinci yüzyılda hadis nüshalarına yönelik genel yaklaşımı yansıtmaması bakımından önemlidir. Nitekim erken dönem muhaddisleri, yazıya geçirilmiş bilgiyi tek başına yeterli görmemiş, onu sağlam isnâdlarla desteklenmiş sözlü rivayetle birlikte değerlendirme eğiliminde olmuşlardır. Bu noktada henüz ilmî süzgeçten geçmemiş, eksik veya bağlamından kopuk olduğu düşünülen yazılı malzemenin ortadan kaldırılması, sonraki nesillere hatalı bilgi aktarımını engelleme amacı güden bir anlayışının tezahürüdür.

b. Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) Vasiyeti: Süfyân es-Sevrî, kitaplarını güvendiği öğrencisi Ammâr b. Seyf ed-Dabbî’ye (ö. 160/776) teslim

²² Bkz. Abdullah Çelik, “Erken Dönemde Kitaplarını İmhâ Eden Hadisçiler ve Bunun Hadis İlmine Etkileri”, *SÜİF Dergisi* 22/42 (2020), 373-400.

²³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm* (Beyrut: İhyâu Sünneti’n-Nebevî, ts.), 62.

etmiş ve ölümünden sonra bu kitapları imha etmesini vasiyet etmiştir.²⁴ Vasiyetin detaylarına göre Sevrî, “Mürekkeple yazılmış olanları yıka, ötekileri sil.” diyerek hem içeriğe hem de kullanılan malzemeye göre bir imha yöntemi belirlemiş, bunun üzerine su ısıtılmış ve kitaplar tek tek silinerek ortadan kaldırılmaya başlanmıştır.²⁵ Sevrî’nin bu tasarrufunda bazı kişiler hakkında kaleme aldığı ifadelerden duyduğu pişmanlık belirleyici olmuştur.²⁶ Bu pişmanlık onun bu zamana kadar ki çalışmaları üzerinde bir vicdan muhasebesi yaptığını ve yazdığı bilgilerin sonraki nesillerde oluşturabileceği olumsuz etkilerden kaçınmak istediğini göstermektedir. Öte yandan İbnü’l-Mülakkın, bu imha vasiyetinin gerekçesini doğru ve yanlış rivayetleri birbirinden ayırmanın zorlaşmasıyla ilişkilendirerek açıklamıştır.²⁷

c. Ebû Kureyb’in (ö. 248/862) Vasiyeti: Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ el-Hemedânî, hicri üçüncü yüzyılın önde gelen muhaddislerinden biri olarak tanınmakta ve birçok râvi tarafından rivayetlerine başvurulmuş güvenilir bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Ayrıca, geniş bir kitap koleksiyonuna sahip olduğu ve ilmiyle birlikte yazılı mirasının da önem taşıdığı bilinmektedir.²⁸

Bazı klasik kaynaklarda Ebû Kureyb’in vefat etmeden önce bir vasiyette bulunduğu aktarılır. Buna göre sahip olduğu kitapların kendisiyle birlikte defnedilmesini istemiştir. Bu vasiyetin yerine getirildiği ve kitapların mezarına gömüldüğü bilgisi, sonraki dönem hadis ve tabakât literatüründe de yer almıştır.²⁹ Bu manada aktarılan nakillerden biri şöyledir: “Mut’în dedi ki: Ebû Kureyb, kitaplarının kendisiyle birlikte gömülmesini vasiyet etti; bu yüzden kitapları onunla birlikte gömüldü. Hicri 248 yılı Cemâziye’l-âhir ayında vefat etti. O sırada 87 yaşındaydı.”³⁰

d. Cüneyd b. Muhammed’in (ö. 297/909) Vasiyeti: Cüneyd b. Muhammed’in kitaplarıyla ilgili vasiyeti, bu alandaki en bariz örneklerden biridir. Hatîb el-Bağdâdî’nin nakline göre Cüneyd, vefatından önce kendisine ait tüm ilmî eserlerin gömülmesini vasiyet etmiş ve bu vasiyet yerine getirilmiştir. Vasiyetinin gerekçesini şu ifadelerle açıklamıştır: “Allah’ın beni, bana nispet edilen herhangi bir şeyin kalmış olduğu hâlde görmesini istemedim; oysa

²⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 6/388.

²⁵ Ebû Muhammed İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Haydarabad: Matbuâtü Meclisi’l-Dâirati’l-Meârifü’l-Osmaniyye, 1371/1952, 1/116.

²⁶ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1427/2006), 6/641.

²⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnü’l-Mülakkın, *Tabakâtu’l-evliyâ* (Kahire: y.y., 1415/1994), 32.

²⁸ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 2/23.

²⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 11/396.

³⁰ Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 2/23.

Resûlullah'ın ilmi hâlâ insanlar arasında caridir.”³¹ Bu sözden, onun uhrevî sorumluluktan endişe duyduğu ve Hz. Peygamber'in insanlar arasında cari olan ilmini yeterli bulduğu anlaşılmaktadır.

e. İbnü'l-Ciâbî'nin (ö. 355/965) Vasiyeti: İbnü'l-Ciâbî, vefatından önce kitaplarının imha edilmesini vasiyet eden âlimler arasında yer almaktadır. Bu vasiyet, ölümünün ardından yerine getirilmiş ve kendisine ait eserler bizzat yakılarak ortadan kaldırılmıştır. İbn Şâhîn (ö. 385/996), onun son anlarına dair şu dikkate değer hatırayı nakletmiştir: “Ben, İbnü'l-Muzaffer [ö. 379/989] ve Dârekutnî [ö. 385/995] ile birlikte, hastalığı zaman İbnü'l-Ciâbî'nin yanına girdik. Ona: Ben kimim? diye sordum. O da: Sübhânallah! Siz falanca ve falanca değil misiniz? dedi ve hepimizi isimlerimizle saydı. Vedalaşıp dışarı çıktık, birkaç adım yürümüştük ki ölüm çığlığı duyuldu. Ertesi gün geri döndüğümüzde kitaplarının küle dönüştüğünü gördük.”³²

Aktarıldığına göre bu yakma işlemi sırasında yalnızca İbnü'l-Ciâbî'nin kitapları değil yanlışlıkla başkalarına ait bazı eserler de imha edilmiştir. Bu durum, dönemin ilim ehli arasında büyük bir üzüntüye yol açmış ve bazı âlimler kendi kayıplarını dile getirmiştir. Nitekim meşhur hattat ve âlim Ebü'l-Hasan İbnü'l-Bavvâb (ö. 413/1022), bu bağlamda kendi kitaplarından oluşan 150 cüzlük bir külliyyatın da İbnü'l-Ciâbî'nin eserleri arasına karışarak yakıldığını ifade etmiştir.³³ Dârekutnî de bu hususta “İbnü'l-Ciâbî'nin hastalığını haber aldım. Ziyaretine gittim. Onu kitaplarını yakarken buldum. Yanında kaldım, hiçbir şey kalmayınca kadar yaktı. O gece de vefat etti.”³⁴ ifadelerini aktarır.

Sonuç olarak kitapların yanlış anlaşılması, tahrif edilmesi, ehil olmayan kişilerin eline geçmesi veya müellifin adına hatalı rivayetlerin nispet edilmesi gibi endişeler, bazı muhaddisleri vefatlarından önce eserlerinin ortadan kaldırılmasını vasiyet etmeye sevk etmiştir.³⁵ Bu yaklaşım, aynı zamanda hadis ilminde vasiyet yoluyla rivayet yöntemine yönelik bazı âlimlerin menfî tavırlarını da açıklamaktadır. Zira hadislerin sözlü rivayet geleneğinde sağlam isnâd zincirleriyle muhafazası esas kabul edilirken, yazılı metinlerin kişisel vasiyetler yoluyla nakli isnâd sisteminde birtakım zafiyetler doğurabileceği endişesiyle eleştirilmiştir. Nitekim bu âlimler, yazılı kayıtlardan ziyade güvenilir râviler aracılığıyla muhafaza edilen sözlü rivayet geleneğine öncelik tanımışlardır.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 8/176.

³² Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 3/94.

³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 4/48.

³⁴ Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, 3/93.

³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 60; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 9/326; Ahmed Ferid, *Min Alâmi's-Selef* (y.y.: el-Mektebetü's-Şâmela, 1432), 9-10.

3. Hadis Usulü Açısından Vasiyetle Kitap Naklinin Hükümü

Hadis usulü âlimleri, vasiyet yoluyla kitap naklinin rivayet açısından geçerliliği konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu farklılıklar, vasiyetle yapılan rivayetin delil değeri, rivayet türleriyle benzerliği ve râvinin niyetine dair değerlendirmeler temelinde şekillenmiştir.

3.1. Vasiyeti Caiz Kabul Eden Görüş

Hadis usulü literatürünün erken sayılabilecek dönemlerinden itibaren vasiyetin bir rivayet yöntemi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusu tartışılmıştır. Bu tartışmaya katkı sunan isimlerden biri olan İmam Şâfiî (ö. 204/820), rivayetin şartlarına dair benimsediği ilkeler çerçevesinde bu meseleye özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. Bir rivayete göre İmam Şâfiî, bir kimsenin kitaplarını başka birine vasiyet etmesi durumunda bu kitaplarla rivayetin imkanını kabul etmektedir. Ne var ki Şâfiî, vasiyet konusu olan eserler arasında kelâm kitaplarının yer alması hâlinde bunların ilimden sayılmadığı gerekçesiyle söz konusu vasiyetin geçerli olmayacağını belirtmiştir. Hatta vasiyetin ilim ehline yapılması durumunda bile kelâmcıların bu kapsamın dışında tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tutum, İmam Şâfiî'nin hadis rivayetinde vasiyet yöntemine temelde olumlu yaklaştığını, ancak kelâm ilmine ve kelâmcı zümreye karşı ciddi bir mesafe koyduğunu göstermektedir.³⁶

Hadis ilimleri bağlamında vasiyet konusunun müstakil bir başlık altında ele alındığı ilk eser, Râmeihürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl* adlı kitabıdır. Müellif, bu eserde daha önce ayrıntılarıyla ele alınan üç rivayeti bir arada zikretmektedir. Bu rivayetlerde Ebû Kilâbe'nin kitaplarını Eyyûb'a vasiyet etmesi, Eyyûb'un bu vasiyeti yerine getirmek üzere gösterdiği çaba ve İbn Sîrîn'in vasiyet yoluyla rivayete ihtiyatlı biçimde izin verdiğine dair beyanı yer almaktadır.³⁷ Râmeihürmüzî'nin söz konusu rivayetleri herhangi bir eleştiriye yer vermeden aktarması, onun vasiyet yöntemini hadis alma yollarından biri olarak kabul ettiğini, bununla birlikte hadis usulü tarihinin erken kabul edilen bir evresinde vasiyet yoluyla rivayete yönelik sistematik bir eleştirinin henüz şekillenmediğini ortaya koymaktadır.

Vasiyet yoluyla rivayet yöntemine olumlu yaklaşan önemli isimlerden biri de Kâdî İyâz'dır (ö. 544/1149). Ona göre bir şeyhin vefatı öncesinde ya da

³⁶ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 1/ 218.

³⁷ Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1983), 459.

bir yolculuğa çıkmadan önce kitaplarının belirli bir kişiye teslim edilmesini vasiyet etmesi, selef arasında câiz görülmüş bir uygulamadır. Bu tür bir vasiyet, rivayet izni kapsamında değerlendirilmiş, özellikle münâvele ve arz gibi rivayet yollarına benzerliği dolayısıyla meşru kabul edilmiştir.

Kâdî İyâz, vasiyet yoluyla rivayetin caiz olabileceği yönündeki yaklaşımını tıpkı Râmezhürmüzî gibi Ebû Kilâbe ve İbn Sîrîn rivayetleriyle temellendirmiştir. Bu bağlamda Eyyûb'un İbn Sîrîn'e kitap vasiyetiyle ilgili yönelttiği soruya onun önce "Evet", ardından "Sana ne emir veririm ne de seni menederim." şeklindeki cevabını aktaran rivayete de yer vermiştir. Kâdî İyâz'ın bu rivayeti söz konusu tartışma çerçevesinde nakletmesi, ona göre bu ifadenin vasiyet yoluyla rivayetin cevazına dair zımnî bir onay anlamı taşımaktadır. Zira bir âlimin açıkça izin vermemesiyle birlikte men de etmemesi, özellikle hadislerin intikali gibi önemli konularda olumlu bir kanaatin varlığına işaret edebilir.

Kâdî İyâz, ayrıca Buhârî'nin babasına ait el yazması bir kitaptan hadis rivayeti bilgisine yer vermiştir. Ona göre Buhârî söz konusu hadisleri doğrudan babasından duymamış olsa bile, babasının bu kitabın kendi rivayeti olduğunu ifade etmiş olması, fiilî bir vasiyet anlamına gelir ki bu durum hem i' lām hem de vasiyet yoluyla rivayet kapsamında değerlendirilmelidir.³⁸

Bu görüş Şemseddin es-Sehâvî (ö.902/1497) tarafından da desteklenmiştir. Ona göre râvinin vefatı ya da yolculuğu sebebiyle hadis kitaplarını belirli bir kişiye vasiyet etmesi rivayet açısından câizdir. Vasiyet edilen kişinin kitapları teslim alması ve bu kitapların râviye ait olduğunun bilinmesi yeterli sayılmıştır. Hatta râvi, kitapların kendisine ait olduğunu beyan etmese dahi kitaplar ona vasiyet edilmişse ve muhatap bunları hüsnükabul ile almışsa bu rivayet geçerli sayılmaktadır. Bu konuda hocası Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) şu görüşüyle ihticac eder: "Vasiyet yöntemini vicâde ile denk tutmak isabetli değildir. Zira vasiyet bazı imamlar tarafından benimsenmiştir. Oysa vicâdeyle rivayet konusunda hiç kimse câiz olduğunu söylememiştir."³⁹

Vasiyet yoluyla rivayet ile vicâdenin aynı düzeyde değerlendirilemeyeceği daha önceki dönemlerde de dile getirilmiştir. Nitekim İbn Ebi'd-Dem (ö. 642/1244), bu iki yöntemi birbirinden ayırarak hem hüküm hem de rivayet açısından farklı değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Vasiyet yoluyla rivayetin câiz olduğunu savunan öncü isimlerden biri olan İbn

³⁸ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* (Kahire: y.y., 1379/1970), 115-119.

³⁹ Şemsuddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerh Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, 3/19.

Ebi'd-Dem, bu konudaki tutumunu daha ileriye taşıyarak yöntemin geçerliliği hususunda ulemâ arasında genel bir ittifak bulunduğunu iddia etmiştir. Ona göre başta İmam Şâfiî olmak üzere birçok fakih ve muhaddisin uygulamaları da bu görüşü desteklemektedir. Buna karşılık İbn Ebi'd-Dem, vicâde yoluyla rivayet hakkında böyle bir ittifaktan söz etmenin mümkün olmadığını savunmuştur. Nitekim vicâde, bir kimsenin başka bir râviye ait hadis metinlerini yazılı olarak bulması ve ondan semâ veya icâzet olmaksızın rivayet etmesidir. Bu yöntemin geçerliliği noktasında ciddi görüş ayrılıkları mevcuttur. Bazı âlimler vicâdeyi bilgi edinme açısından önemli görse de rivayet için yeterli bir zemin olarak kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla İbn Ebü'd-Dem'e göre hem ittifakın bulunmayışı hem de uygulamadaki sıkıntılar sebebiyle vicâde, vasiyetin altında bir mertebede konumlanır. Bu nedenle vasiyet gerek teorik olarak gerekse pratikte daha güvenilir ve muteber bir rivayet yolu olarak öne çıkmaktadır.⁴⁰

Çağdaş hadis usulü eserlerinde de bu mesele tartışılmıştır. Örneğin; Muhammed Ebû Şuhbe (ö. 1983), vasiyet yoluyla rivayet edilen hadislerin geçerliliği konusunda net bir tutum sergilemiştir. Ona göre bir hadisin senedi sağlam olduğu sürece bu hadisin vasiyetle aktarılması, onun dinî hüküm açısından delil olarak kabul edilmesini ve onunla amel edilmesini zorunlu kılar. Vasiyet, rivayet yöntemlerinden biri olarak râvinin, hadisleri ya da yazılı metinleri belli bir kişiye bırakması anlamına gelir. Bu açıdan vasiyet, sadece rivayet etmekten daha fazlası demektir. Burada râvinin bilfiil bir tasarrufu söz konusudur. Böylece vasiyet, rivayet niyeti taşıması yönüyle vicâdeden ayrılır. Ebû Şuhbe'ye göre bu özellikler, vasiyet yoluyla rivayeti daha güçlü ve güvenilir kılmaktadır. Ayrıca Ebû Şuhbe, bu tür rivayetlerde kullanılan özel ifadelerin önemine değinmiştir. Örneğin; “Falan kişi bana vasiyet etti.”, “Bana vasiyet yoluyla hadis rivayet etti.” veya “Bana vasiyetle haber verdi.” gibi lafızlar, rivayetin vasiyet yoluyla yapıldığını gösterir. Senedin sağlamlığı ile birlikte bu ifadeler, rivayetin bağlayıcı ve değerli olduğunu ortaya koymaktadır.⁴¹

Öte yandan bazı âlimler, vasiyetle rivayeti mutlak anlamda değil belirli şartlarla câiz görmüşlerdir. Bu yaklaşımı benimseyenlerden biri olan İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), vasiyetin tek başına rivayet izni sayılmayacağını ifade etmiştir. Buna göre vasiyetin geçerlilik kazanabilmesi için vasiyet edilen kişinin vasiyette bulunan hocasından icazet almış olması şarttır. Aksi halde yalnızca bir kitap veya yazma eser üzerine yapılan vasiyet, rivayet etme yetkisi anlamına

⁴⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takribu'n-Nevevî* (b.y.: Dâru Taybe, ts.), 1/487.

⁴¹ Muhammed b. Muhammed b. Suveylim Ebû Şuhbe, *el-Vasît fî ulûmi'l-mustalahi'l-hadis* (y.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 115.

gelmemektedir. İbn Hacer'in değerlendirmesine göre yazılı vasiyet icazet çerçevesinde ele alınmalı ve bu şekilde sınırlandırılmalıdır. Nitekim ölüm anında ya da uzun bir yolculuk öncesinde bir âlimin kendi hadis nüshalarını bir kimseye vasiyet etmesi, erken dönem bazı âlimler tarafından o kişinin bu metinleri ondan rivayet edebilmesi için yeterli görülmüş olabilir. Ancak bu görüş, selef âlimleri arasında genel bir kabul görmemiştir.⁴²

Çağdaş Lübnanlı âlim Subhî Sâlih de (ö. 1986) bu yöntemin kabulünü birtakım şartlara bağlamıştır. Bu bağlamda rivayet sırasında vasiyet edilen kişinin vasiyet edenin lafzını aynen aktarması, herhangi bir eksiltme veya fazlalıkta bulunmaması gerekir. Çünkü ilimle ilgili vasiyet, mal vasiyeti gibi sınırlı ve belirli olmalıdır. Bu nedenle vasiyetin konusu, vasiyet edilen kişinin kimliği ve kitapların niteliği açıkça belirtilmelidir. Bu da vasiyeti yapan şeyhin sözleriyle sabit olmalıdır.⁴³

Özetle vasiyet yoluyla hadis rivayeti, bazı âlimlerce hadislerin korunması ve rivayet zincirinin ittisali açısından câiz ve meşru sayılmıştır. İmam Şâfî'den başlayarak birçok klasik ve çağdaş âlim, vasiyetin rivayet için geçerli bir tahammül ve edâ şekli olduğunu vurgulamış ancak bu yöntemin geçerliliği için belirli şartların yerine getirilmesi gerektiğini de ifade etmişlerdir. Özellikle vasiyet edilen kişinin ilim ehli olması, rivayetin metin açısından eksiksiz ve doğru aktarılması ile gerekirse icazetin bulunması gibi hususların önemi üzerinde durulmuştur.

3.2. Caiz Görmeyen Görüş

Bu yöntemin geçerliliğine dair olumlu kanaatlerin yanı sıra rivayet için yetersiz olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Hatîb el-Bağdâdî'nin meseleyi çok yönlü ve eleştirel bir şekilde ele alışı, hadis usulü literatüründe bu konuda görülen ilk tenkitçi yaklaşım olması açısından önem taşımaktadır. Bu tutumu, konunun sadece kabul ya da reddiyle sınırlı kalmayıp farklı yaklaşımların gelişmesini desteklemiş ve böylece hadis rivayet usulüne yeni bir boyut kazandırmıştır.

Hatîb el-Bağdâdî, hadis rivayetinde vasiyet yolunu rivayet açısından güvenilir bir yöntem olarak görmemiştir. Ona göre bir âlimin kitaplarını bir kimseye vasiyet etmesi ile aynı kişinin bu kitapları müellifin vefatından sonra satın alması arasında rivayet açısından bir fark yoktur. Zira her iki durumda da

⁴² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (Dımaşk: y.y., 1421/2000), 127.

⁴³ Subhî İbrahim es-Salih, *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuhû* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1974), 1/101.

söz konusu kişiye yalnızca kitapların mülkiyeti geçmekte ancak rivayet için esas kabul edilen semâ ya da icazet gerçekleşmemektedir. Bu nedenle bu tür yollarla elde edilen kitaplardan “ahberenâ” veya “haddesenâ” gibi doğrudan rivayet anlamı taşıyan ifadelerle nakledilmesi câiz görülmemektedir. Bunun yerine ancak vicâde yoluyla, yani “falanca kitapta şöyle geçmektedir” gibi dolaylı ifadelerle nakledilebilir. Hatîb el-Bağdâdî, bu görüşünü yalnızca şahsî kanaatlerine dayandırmamış, selef âlimlerinden naklettiği çeşitli örneklerle desteklemiştir. Ona göre geçmiş ulemâ arasında bu konuda genel bir ittifak söz konusudur. Nitekim bunu, “Biz tüm ilim ehli nesilleri bu görüş üzere gördük.” ifadesiyle dile getirmiştir.⁴⁴

Bu yaklaşımın erken dönemde de mevcut olduğuna dair en dikkat çekici örneklerden biri Hatîb’in naklettiği Hz. Ömer b. Hattâb’a atfedilen şu sözdür: “Sizden biri bir âlimden dinlemediği ilmi bir kitapta bulursa, bir kap su getirsin ve o yazıyı suya koyarak mürekkebi çözülene kadar onu orada bırakarak imha etsin.”⁴⁵ Bu çarpıcı ifade, semâ yoluyla edinilmeyen bilgilerin güvenilirliğine duyulan kuşkuyla işaret etmekte ve yazılı metne mutlak bir güvenin kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, bu rivayetin erken dönem kaynaklarında yer almaması ve henüz hadislerin sistematik olarak yazıya geçirilmediği bir dönemde hadis nüshalarına yönelik usûlî bir yaklaşımı öngörmesi dikkate alındığında, söz konusu naklin sened ve metin açısından ayrıca incelenmesi gerektiği açıktır. Bunun ise makalenin hacmi açısından mümkün olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Hatîb el-Bağdâdî’nin delil sadedinde alıntılacağı başka rivayetler de bulunmaktadır. Bunlar arasında tâbiûn âlimi İbn Sîrîn’e atfedilen bazı aktarımlar dikkat çekicidir. Bir rivayete göre, bir adam bulduğu bir kitabı okuyup okuyamayacağını sorduğunda İbn Sîrîn “Hayır, ancak güvenilir birinden onu dinlemişse olur.” cevabını vermiştir. Bir diğer rivayette ise öğrencilerinden biri kitaplarından birini yanında bırakmak isteyince İbn Sîrîn “Yanımda kitap gecelemez.” diyerek buna izin vermemiştir. Bu ifadeler, senedi bilinmeyen metinlerin güvenilirliğine duyulan kuşkuyla yansır. Benzer şekilde Vekî’ b. Cerrâh da doğrudan işitmeye dayanmayan yazılı kaynaklara karşı tereddütlü bir tavır sergilemiş ve şu uyarıda bulunmuştur: “İşitmediğin bir kitaba bakma, çünkü kalbin onun yüzünden bağlanmasından, yani onu doğruluğunu sınımadan kabul etmesinden emin olamazsın.” Bu rivayetler, Hatîb’in semâ ve icâzet gibi rivayet yolları olmaksızın yalnızca kitap mülkiyetine dayanarak rivayette

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdullâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: el-Mektebetü’l-ilmiyye, 1357), 352.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-rivâye*, 352.

bulunulamayacağı yönündeki kanaatini temellendirmek üzere başvurduğu tarihî dayanaklardır. Ona göre erken dönem âlimlerinin yazılı metinlere senedsiz güven duyulmaması yönündeki bu tutumları vasiyet yoluyla yapılan rivayetlerin de ilmî bir karşılığı olmadığına dair güçlü bir delil niteliğindedir.⁴⁶

Bu çerçevede değerlendirildiğinde İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime* adlı eserinde yer verdiği vasiyet yoluyla rivayet meselesi dikkat çekicidir. Zira o, hadislerin tahammülü ve rivayet yollarını sınıflandırırken kitapların vasiyet edilmesini de bu yollar arasında zikretmiş; bazı erken dönem selef âlimlerinin bir râvinin ölüm ya da uzun bir yolculuk gibi zaruri durumlar öncesinde rivayet ettiği bir hadis kitabını bir başkasına vasiyet etmesi halinde vasiyeti alan kişinin bu kitabı vasiyet eden râvi adına rivayet etmesini câiz gördüklerini aktarmıştır. Ancak İbnü's-Salâh, bu yaklaşımın sağlam bir temele dayanmadığını ifade etmiştir. Ona göre söz konusu rivayetlerin ya bir âlimin hatalı değerlendirmesinin sonucu olduğu ya da gerçekte vicâde yöntemiyle rivayet etmenin kastedildiği düşünülmelidir. Çünkü vasiyet edilen kitabın, alıcısı tarafından doğrudan râviden dinlenmeden ya da yazılı izin alınmadan rivayet edilmesi hadis usulü açısından ciddi sakıncalar doğurabilecek bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle İbnü's-Salâh, bu tür rivayetlerin geçerliliğini kabul etmekten uzak durmuştur.⁴⁷

Öte yandan söz konusu eserde bazı âlimlerin vasiyet yoluyla rivayeti meşrulaştırmak amacıyla bu yöntemi i'âm ve münâvele yollarına benzetmeye çalıştığı da kaydedilmiştir. Ne var ki İbnü's-Salâh, bu tür bir kıyaslamayı da isabetli bulmamaktadır. Zira ona göre i'âm ve münâvele gibi yollar, hadis usulü kaynaklarında tartışılmış ve belirli şartlar altında geçerli kabul edilmiş yöntemlerdir. Bu yollarda ya i'âm ya da münâvele gibi bir tür irade beyanı ve dolaylı da olsa ilişki söz konusudur. Vasiyet yolunda ise râvi ile vasiyeti alan kişi arasında doğrudan bir beyan, semâ, icazet veya münâvele türünden bir irtibat bulunmamakta, bu da onu diğer yollarla karşılaştıramayacak kadar zayıf bir zemine oturtmaktadır. İbnü's-Salâh'a göre bu yöntemin ne geçmiş uygulamalarda güçlü bir dayanağı ne de hadis ilmî mirasında muteber bir yeri bulunmaktadır.⁴⁸

Hadis usulü alanında eser veren Nevevî (ö. 676/1277), Ebû'l-Hasan et-Tebrizî (ö. 677/1278) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler konuyla ilgili özgün bir yaklaşım sergilememiş ancak İbnü's-Salâh'ın görüşlerini aktarmak suretiyle onun tutumunu benimsediklerini ortaya koymuşlardır. Bu tercihleri, ilgili

⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 352.

⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 177.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 177.

meselede eleştirel mesafeden ziyade mevcut yorumu sürdürme eğiliminde olduklarını göstermektedir.⁴⁹

Bu bağlamda İbn Hacer el-Askalânî'nin Buhârî'ye dair tespiti yer vermeden geçmek uygun düşmez. İbn Hacer, Buhârî'nin eserlerinde münâvele veya mükâtebe ile desteklenmeyen icâzet ile vicâde, vasiyet ve icâzeyeye dayanmayan i'lâm gibi rivayet yollarına yer vermemesine dikkat çekerek onun bu tür tahammül yollarını rivayet için geçerli ve bağlayıcı saymadığı sonucuna varmıştır. Bu çıkarım, Buhârî'nin yalnızca rivayet sürecinde semâ, münâvele, mükâtebe gibi doğrudan temas içeren yolları tercih ettiğini ve sonraki dönemlerde yaygınlaşan bazı tahammül biçimlerini zımnen reddettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵⁰

Son dönem hadis âlimlerinden Nureddin İtr'a (ö. 2020) göre vasiyet, tahammül yolları arasında en zayıf vasıtalarından biridir. Zira vasiyet, sadece bir nüshanın mülkiyetini devreder. Bu yönüyle satışa benzemekle birlikte i'lâm gibi bir tahammül yolundan tamamen farklıdır. Başka bir deyişle vasiyetle elde edilen bir kitap üzerinden rivayet yetkisi doğmaz.⁵¹

Benzer şekilde Abdülkerim el-Hudayr da bir kimsenin yolculuk sırasında kitaplarını tehlikeye atmamak ya da vefatından sonra bu kitapların çarşıda parça parça satılmasını önlemek amacıyla iyi niyetle vasiyette bulunmasını makul bir tercih olarak değerlendirmektedir. Ancak vasiyet edilen kitapların gerçekten ilgili kişide kalacağını bir garantisi olmadığını da özellikle vurgulamıştır. Bu noktada şu sorular önem kazanmaktadır: Örneğin; Zeyd'in kitapları daha sonra Amr'a geçerse, Amr bu eserlerden rivayette bulunabilir mi? Üstelik Zeyd ona açıkça rivayet izni vermemişse? Kitapların ona vasiyet yoluyla ulaşması ile çarşıdan satın alması arasında rivayet açısından bir fark var mıdır? Yahut açık artırmada bu kitapları satın alması durumu değiştirir mi? Özetle bu tür bir vasiyet rivayet yetkisi doğurur mu? Hudayr'a göre rivayet açısından böyle bir vasiyetin herhangi bir hükmî değeri yoktur. Bazı âlimlerin yalnızca i'lâm yoluyla rivayete cevaz vermesi ise ya bir hatanın sonucu ya da metni farklı şekilde yorumlamalarıyla açıklanabilir.⁵²

⁴⁹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takribu'n-Nevâvî*, 1/486; Ebü'l Hasen et-Tebrizî, *el-Kâfî fî ulûmi'l-hadis* (Ürdün: ed-Dâru'l Eseriyye, 2008), 528; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrib ve't-teysîr li ma'rifeti suneni'l-beşîri'n-n-nezîr fî usûli'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1405/1985), 65.

⁵⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Mısır: Dâru's-Selefiyye, 1379/1959), 1/156.

⁵¹ Nureddin İtr, *Menhecû'n-nakd fî ulûmi'l-hadis* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1981), 220.

⁵² Abdülkerim el-Hudayr, *Şerhu Elfiyeti'l-İrâkî* (Mektebetü's-Şâmela, ts.), 10/31.

Özetle, bazı usulcülerin vasiyet yoluyla hadis rivayetine yönelik eleştirileri, bu yöntemin hadis rivayet ilminin temel şartlarından olan semâ ve icâzet gerekliliklerini karşılamamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü vasiyet, sadece kitapların mülkiyetinin devrini ifade eden bir anlam taşımaktan öteye geçmezken rivayet için gereken semâ ve icâzet yetkisi sağlamaz. Bu nedenle vasiyet, rivayet yetkisi açısından yetersiz ve eksik bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

4. Vasiyet Uygulamasının İlim Hayatına Etkileri

İslâm ilim tarihinde kitapların vasiyet yoluyla intikali, sadece maddî dokümanın değil aynı zamanda rivayet yetki ve sorumluluğunun da bir kuşaktan diğerine nakli anlamına gelmektedir. Ancak her uygulama gibi vasiyetin de hem olumlu hem de olumsuz birtakım yansımaları olmuştur. Aşağıda bu etkiler ele alınmaktadır:

4.1. Olumlu Etkiler

a. İlim Emanetinin Ehil Ellere Teslimi

Vasiyetin en önemli işlevlerinden biri, ilmî mirasın rastgele kimselere değil güvenilir ve ehil öğrencilere aktarılmasını sağlamasıdır. Ebû Kılâbe'nin kitaplarını yalnızca Eyyûb hayattaysa teslim edilmesini istemesi ilmin ancak güvenilir ellere tevdi edilebileceği düşüncesini yansıtmaktadır. Yine Eyyûb'un bu kitapları almak için harcama yaparak girişimde bulunması da bir emanet bilinciyle hareket edildiğini göstermektedir.⁵³

b. İlmin Korunması ve Zayi Olmasının Önlenmesi

Vasiyet, ilmin yok olmaması için koruyucu bir tedbir olarak da işlev görmüştür. Ahmed b. Hanbel'in kitapların gömülmesini hoş karşılamaması ve bu meyanda "İlmin gömülmesi hoşuma gitmez." şeklindeki ifadesi örnek verilebilir.⁵⁴ Ona göre kitaplar zayi edilmemeli, fakat içeriği mutlaka tetkik edilmelidir.

c. Yazılı Hadis Malzemesinin Nesiller Arasında Devri

Vasiyet, ilmin ehil kimselere aktarılmasının yanı sıra yazılı hadis malzemesinin fiziksel olarak korunmasına da katkı sağlamıştır. Bu sayede büyük miktarlarda yazılı malzeme sonraki kuşaklara intikal etme imkânı bulmuştur. Nitekim Ebû Kılâbe'nin bir merkep yükü kadar olan yazılı hadis malzemesini Eyyûb es-Sahtiyânî'ye vasiyet etmesi, vasiyetin maddî yönüyle de ilmi güvence

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle ve ma'rifetü'r-ricâl*, 2/386.

⁵⁴ Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd, *el-Câmi' li-Ulûmi'l-İmâm Ahmed - Ulûmu'l-Hadîs*, 15/484.

altına alan bir yöntem olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Süleyman b. Bilal'in kitaplarını vasiyet yoluyla devralan İbn Ebî Hazm, bu eserlerden hadis rivayet etmiştir.⁵⁵ Bu tür örnekler, vasiyetin sembolik bir aktarım aracı değil, aynı zamanda somut ve işlevsel bir tedbir olarak da kullanıldığını göstermektedir.

d. İlmin Yayılması ve Kamu Yararına Sunulması

Vasiyetle intikal eden eserler, ilmin dolaşıma girmesi ve başkalarının istifadesi için de kullanılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin kitaplarını vasiyet ettiği Ebû'l-Fazl b. Hayrûn, bu eserleri başkalarına ödünç vererek ilmin yayılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Benzer şekilde İbn Atâ'nın kitapları, Ebû Ömer el-Enbâtî'nin himayesinde toplum arasında rivayet edilip yayılmıştır.⁵⁶

e. İlmi Taşıyan Şahsiyetlerin Öne Çıkması

Vasiyet edilen kitaplar, kimi âlimlerin hadis ilminde tanınmasına ve öne çıkmasına vesile olmuştur. Örneğin; İbn Ebî Hazm, özellikle babasından kalan kitaplar sayesinde hadis ilminde önemli bir konuma ulaşmış ve bu durum Fesevî'nin dikkatini çekmiştir.⁵⁷ Benzer şekilde, İmam Buhârî'nin zühd ve takvâ sahibi Ebû Amr el-Mustenir'e kitaplarını vasiyet etmesi onun bu yönüyle tanınmasına katkı sağlamıştır.⁵⁸

4.2. Olumsuz Etkiler

a. Rivayet Zincirinde İttisalin Zedelenmesi

Vasiyetle kitap devrinde, çoğunlukla semâ, arz veya icâzet gibi doğrudan ve sahih rivayet yolları işletilmemektedir. Bu durum, vasiyet edilen kişi ile müellif arasında geçerli bir rivayet ilişkisinin kurulup kurulmadığı konusunda tereddütler doğurmuştur. Neticede isnâd sisteminde zincir kopuklukları ve rivayet silsilesinin güvenilirliğinde zaaf lar meydana getirmiştir. Nitekim Hayve b. Şurayh örneği bu duruma açık bir örnek teşkil etmektedir. Hayve, vefatından önce kitaplarını bir vâsiye emanet etmiş ancak daha sonra bazı kişiler bu kitaplara ulaşarak Hayve'den semâ yoluyla duymamış olmalarına rağmen, sanki ondan almışlar gibi hadis rivayet etmişlerdir. Üstelik bu kişilerin, söz konusu metinleri Hayve'ye okuyarak tashih ettirdiklerine dair bilgiler de aktarılmıştır.⁵⁹

b. Rivayet Yetkisinin Mülkiyetle Karıştırılması

⁵⁵ Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyid, *el-Câmi ' li-Ulûmi 'l-İmâm Ahmed - Ulûmu 'l-Hadîs*, 17/215

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Mu ' tenef: Tekmiletu 'l-Mu ' telef ve 'l-Muhtelef*, 1/30.

⁵⁷ Ya ' kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma ' rife ve 't-Târîh*, 1/429.

⁵⁸ İbn Nâsirüddîn, *Tavdîhu 'l-Müştebih fî Zabû Esmâ 'i 'r-Ruvât*, 8/283.

⁵⁹ Ya ' kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma ' rife ve 't-Târîh*, 2/436.

Vasiyet edilen kitapları alan bazı kimseler, sırf kitaplara sahip oldukları için rivayet yetkisine sahip olduklarını zannetmişlerdir. Oysa hadis usulü açısından kitap mülkiyeti, rivayet yetkisi anlamına gelmez. Bu noktada Hatîb el-Bağdâdî'nin kitapları vasiyet yoluyla edinen kişilerin bu metinlerden doğrudan “bize hadis anlattı” gibi ifadelerle rivayette bulunmalarını yasaklaması önemlidir.⁶⁰

c. Suistimale Açık Alan Oluşturması

Vasiyet, yazılı metinlerin denetimsiz şekilde aktarılmasına imkân verdiğinden hadis uydurma, isnâd uydurma ya da hatalı nispetler gibi suistimallere zemin hazırlayabilir. Nitekim Hayve b. Şurayh'tan semâsı olmayan kişilerin kitaplar alıp ondan rivayet ettikleri bilinmektedir.⁶¹

d. Yazılı Kültüre Güvensizliğin Teşviki

Bazı vasiyetler, yazılı bilgiye karşı güvensizlik oluşturabilir. Bu anlayışın sözlü kültürü önemseyerek yazılı kültürün gelişimine olumsuz etkilediği iddia edilebilir. Bu noktada Hz. Ömer'e atfedilen “Kitabı bir âlimden işitmemişsen onu yıka.” şeklindeki rivayet, vasiyetle gelen kitaplara güvenilmeyeceğini ve yazılı metinlerin güvenilirlik açısından tehlikeli görüldüğünü göstermektedir.⁶²

Sonuç

İslâm ilim geleneğinde kitapların vasiyet yoluyla aktarılması zaman zaman başvurulan bir yöntem olmuştur. Bu pratiklerde maddî bir tasarruf aracı olmasının yanında bilgi ve yetki devrinin bir yöntemi olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Tarihsel süreçte dikkat çeken önemli bir nokta vasiyetin ilk dönemlerde hadis nakil yöntemlerinden biri olarak kabul edilmesidir. Örneğin Ebû Kılâbe, Hayve b. Şurayh ve Süleyman b. Bilal gibi güvenilir âlimler ya vasiyet yoluyla kitaplar almış ya da kendi eserlerini bu şekilde başkalarına bırakmışlardır. Hatta bazı erken dönem hadis usulü kaynaklarında vasiyetin i'âm, vicâde ve icâzet gibi yöntemlerle birlikte geçerli bir rivayet vasıtası sayılabileceğine dair görüşler de yer almaktadır.

Ancak hicri beşinci yüzyıldan itibaren özellikle Hatîb el-Bağdâdî'nin etkisiyle vasiyet uygulamasına daha eleştirel bir yaklaşım gelişmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, hadis nakil yöntemlerini sınıflandırmış ve vasiyet gibi semâ veya icâzet içermeyen yolları rivayet için yetersiz görmüştür. Onun bu tutumu sonraki

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmî'r-rivâye*, 352.

⁶¹ Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 2/436.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmî'r-rivâye*, 352.

dönem usulcöleri üzerinde ciddi bir etki bırakmış ve bu eğilim İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime* adlı eserinde zirveye ulaşmıştır. İbnü's-Salâh, vasiyet yoluyla gelen rivayetleri meşru bir nakil yöntemi olarak bile anmamış, bu tür aktarımların hadis ilmi açısından bir değer taşımadığını belirtmiştir.

Bu durum bize vasiyete dair müspet yaklaşımların sonraları daha olumsuz bir kanaate evrildiğini göstermektedir. Hadis ilmi, erken dönemlerde büyük ölçüde yalnızca bu alanda yetkin kimseler tarafından icra edilen bir disiplin olmasına karşın, özellikle mihne gibi kırılma noktalarından sonra artan itibarı ve yaygınlığı sebebiyle zamanla ehliyetli olmayan bireylerin de dahil olduğu daha geniş tabanlı bir kitle tarafından uğraş edilmektedir. Bu sebeple erken dönemde vasiyet yoluyla hadis rivayetinde semâ ve icâzet gibi makbul sayılan yöntemlerin işletildiğinin varsayıldığı, buna karşın sonraki dönemlerde bu yolla gelen bir rivayetin sözü edilen makbul yöntemleri içermediğine dair kuşku ortaya çıkması, vasiyetle hadis alma yöntemine karşı olumsuza evrilen bu değişimi gerekçelendirebilir. Nitekim önceleri vasiyet ile hadis rivayetine belirgin bir itirazın oluşmaması ve İbn Sirîn, Eyyûb ve Şafî gibi dönemin hadis otoritelerinin vasiyetle hadis nakli konusundaki müspet tavırları bu ihtimali güçlendirmektedir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî'nin vasiyetle elde edilen hadislerin “haddesenâ” gibi semâ anlamı taşıyan lafızlarla değil de “falanca kitapta şöyle geçmektedir” tarzında buluntu bir kitaptan naklediyormuş intibamı verecek şekilde takdimini istemesi de rivayetin sıhhatine dair dönemsel kaygılara ve buna paralel olarak ilim anlayışının zikredilen dönüşümüne işareti sayılmalıdır. Yazılı metinlerin artması ve rivayet yöntemlerinin kesin kurallara bağlanması da vasiyet gibi daha kişisel yöntemlerin menfi değerlendirilmesine katkı sağlamış olmalıdır.

Sonuç olarak vasiyet uygulamaları ilmin ehil kimselere tevdi edilmesi, yazılı malzemenin zayı olmadan sonraki nesillere ulaşması ve kamu yararına sunulması gibi faydalar sağlamış olsa da doğrudan rivayet yollarının kullanılmaması, rivayet yetkisinin mülkiyetle karıştırılması ve birtakım suistimallere yol açması gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu yönüyle vasiyet, ilim hayatında hem yapıcı hem de tartışmalı sonuçlar doğuran çift yönlü bir uygulama olarak görülmektedir. Bu nedenle bir hadisin isnâd açısından sıhhati değerlendirilirken yalnızca tahammülün nasıl gerçekleştiğine değil, aynı zamanda râvilerin güvenilirlik düzeylerine ve aralarındaki rivayet ilişkisinin keyfiyetine de dikkat edilmelidir.

Kaynakça | References

- Abdulkерim el-Hudayr. *Şerhu Elfıyeti'l-İrâkî*. Mektebetü'ş-Şâmela, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1422/2001.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arvnaût. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Çelik, Abdullah. "Erken Dönemde Kitaplarını İmhâ Eden Hadisçiler ve Bunun Hadis İlmine Etkileri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/42 (2020), 373-400.
- Çelik, Abdullah. *Hadis Kitaplarını Koruma Çabaları: Zabtü'l-Kitâb (Hicrî II-V. Asır)*. ed. Muhammed Talha Kılıç. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Düzenli, Muhittin. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre: Hadislerin Yazım Serüveni*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Ebû Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Suveylim. *el-Vasît fî Ulûmi'l-mustalahi'l-hadis*. y.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Ebû'l-Hasen et-Tebrizî. *el-Kâfî fî ulûmi'l-hadis*. ed. Ebu Ubeyde Meşhur b. Selman. Ürdün: ed-Dâru'l Eseriyye, 2008.
- Ferid, Ahmed. *Min alâmi's-selef*. y.y.: el-Mektebetü'ş-Şâmela, 1432.
- Gurbet, Mahmut. *Hadiste Sağlam Nüsha Oluşturma Çalışmaları*. Ankara: Mana Yayınları, 2019.
- Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd. *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-Ricâl*. b.y.: Dâru'l-Felâh, 14030/2009.
- Hâlid er-Ribât - Seyyid İzzet İyd. *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed - Ulûmu'l-Hadîs*. b.y.: y.y., 14030/2009.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1357.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Mu'tenef: Tekmiletu'l-mu'telef ve'l-muhtelef*. thk. Ebu Âsım eş-Şevâmî. Kahire: Dâru'z-Zehâir, 2023.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Takyîdü'l-ilm*. Beyrut: İhyâu Sünneti'n-Nebevî, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.

- Itr, Nureddin. *Menhecû 'n-nakd fî ulûmi 'l-hadîs*. Şam: Dâru'l-Fikr, 1981.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Ğurâme el-Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarabad: Matbuâtü Meclisi'd-Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîhu 'l-kebîr*. thk. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1427/2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Faẓl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu 'l-bârî bi-şerhi Sahîhi 'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. 13 Cilt. Mısır: Dâru's-Selefiyye, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Faẓl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Nuzhetu'n-nazar fî tavdîhi Nuḥbeti 'l-Fiker fî Muştalahi Ehli 'l-Eşer*. thk. Nûruddîn 'Itr. Dımaşk: Matbaâtü's-Sabâh, 1421/2000.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Faẓl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î. *Lisânul-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbn Nâsirüddîn, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî. *Tavdîhu 'l-müştebih fî zabtı esmâ 'i'r-ruvât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *eṭ-Ṭabaḳātu 'l-kubrâ*. thk. İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1388/1968.
- İbnü'l-Mulakkın, Ebû Hafş 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî. *Ṭabaḳātu 'l-evliyâ*. thk. Nûruddîn Şureybe. Kahire: y.y., 1415/1994.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafş 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî. *et-Tavdîh li Şerhi 'l-Câmi 'i's-Şahîh*. Dımaşk: y.y., 1429/2008.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2017.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ el-Yaḥsubî. *el-İlmâ 'ilâ Ma'rifeti Uşûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Şakr. Kahire: y.y., 1379/1970.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Islahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yaḥyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni 'l-beşîr en-nezîr fî usûli 'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1405/1985.

- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. ‘Abdurrahmân el-Fârisî. *el-Muhaddisu’l-Fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâ’î*. thk. Muhammed ‘Accâc el-Ḥaṭîb. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1404/1983.
- Salih, Subhî İbrahim. *Ulûmü’l-Hadîs ve Mustalahuhu*. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1974.
- Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr el-Ḥudayrî. *Tedribu’r-Râvî fi Şerhi Takribu’n-Nevâvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Ṭaybe, ts.
- Şemsuddîn es-Sehâvî, Ebû’l-Ḥayr Muhammed b. ‘Abdurrahmân. *Fethu’l-Muğîss bi-Şerh Elfiyyeti’l-Hadîs li’l-‘Irâkî*. thk. ‘Alî Huseyn ‘Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu’s-Sunne, 1424/2003.
- Türcan, Zişan. *Temel Hadis Terimleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Uludağ, Süleyman. “Abdal”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Vekî‘, Ebû Bekr Muhammed b. Halef el-Bağdâdî. *Âḥbâru’l-Kudât*. thk. ‘Abdul‘azîz Muştafâ el-Merâğî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’t-Ticâriyyetu’l-Kubrâ, 1366/1947.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. Sufyân el-Fârisî. *el-Ma‘rife ve’t-Târîh*. thk. Ekrem Diyâ el-‘Umerî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaâtü’l-İrşâd, 1401/1981.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İfav, 2020.
- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân. *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ’*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 1427/2006.
- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân. *Tezkiretu’l-Ḥuffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998.